

SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN INTERNATIONAL ENVIRONMENTAL LAW

Aytaç YÜKSEL- Duygu BARUT

ABSTRACT

Mankind has interacted with nature since its existence and satisfies its needs from nature. However, after the Industrial Revolution and the Second World War, increasing production capacity and desire for development led to faster consumption of natural resources and increased pressure on nature. In this period, the concept of sustainable development emerged from the intersection of economics, ecology and law, aims to protect the carrying capacity of nature and to continue the development of states by emphasizing the concept of intra-generational and intergenerational justice and carrying capacities in the use of natural resources. The main purpose of this study is to examine the meaning and norm value of the concept of sustainable development in today's international environmental law.

Keywords: Sustainable Development, Soft Law, General Principles of Law

Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Genel Müdürü, Avukat, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı

Mail: aytacyuksel@gmail.com

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3346-7542>

Avukat, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı

Mail: av.duygubarut@gmail.com

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8774-1092>

Makale Atıf Bilgisi: Yüksel, A.-Barut D. (2023). "Uluslararası Çevre Hukukunda Sürdürülebilir Kalkınma". *Çevre, Şehir ve İklim Dergisi*. Yıl: 2. Sayı: 3. ss. 32-58.

Makale Türü: Araştırma
Geliş Tarihi: 10.12.2022
Kabul Tarihi: 28.12.2022
Yayın Tarihi: 31.01.2023
Yayın Sezonu: Ocak 2023

ULUSLARARASI ÇEVRE HUKUKUNDA SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA

Aytaç YÜKSEL- Duygu BARUT

ÖZ

İnsanoğlu var oluşundan itibaren doğa ile etkileşim içinde olmuş ve ihtiyaçlarını doğadan karşılamıştır. Ancak Sanayi Devrimi ve İkinci Dünya Savaşı sonrası, artan üretim kapasitesi ve kalkınma isteği, doğal kaynakların daha hızlı tüketilmesi ve doğa üzerindeki baskının artmasına sebep olmuştur. Bu dönemde iktisat, ekoloji ve hukuk alanlarının kesişiminden ortaya çıkan alanlarının sürdürülebilir kalkınma kavramı; doğal kaynakların kullanımında kuşak içi ve kuşaklararası adalet kavramı ile taşıma kapasitelerine vurgu yapılarak doğanın taşıma kapasitesinin korunmasını ve devletlerin kalkınmalarının devam ettirilebilmesini hedeflemektedir. Bu çalışmanın temel amacı, sürdürülebilir kalkınma kavramının günümüz uluslararası çevre hukukundaki anlamının ve norm değerinin incelenmesidir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Kalkınma, Esnek Hukuk, Hukukun Genel İlkeleri

Giriş

Tarih boyunca insanoğlu doğa ile etkileşim içinde olmuş ve gerek avcı-toplayıcı dönemde, gerek tarım toplumunun ortaya çıkışı sonrası dönemde doğal kaynaklardan yararlanmıştır. Bu dönemde insan faaliyetlerinin çevre üzerindeki tahribatı önemsenmeyecek düzeylerde kalmış olsa da özellikle Sanayi Devrimi sonrası dönemde insanlığın doğal kaynak kullanımı ve çevre üzerindeki tahribatı artmıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemdeki refah arayışı, doğal kaynaklar üzerindeki baskıyı artırmış ve çevre sorunları dünyanın gündemine gelmeye başlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde özellikle 1960'lı ve 1970'li yıllarda refahın yalnızca ekonomik büyüme ile sağlanamayacağı anlaşılmış ve doğal kaynakların kullanımında sürdürülebilirliğinin önemi gündeme gelmeye başlamıştır. Bu dönemden çok daha önce sürdürülebilirliğin öneminden bahsedilmiş olsa da refah artış arayışına yönelik eleştiriler sürdürülebilir kalkınmanın kavramsallaşması için uygun zemin oluşturmuştur. İlk kez Brundtland Raporu ile sürdürülebilir kalkınmanın tanımlanmasının ardından çevre hukuku ve iktisat alanındaki pek çok çalışmada sürdürülebilir kalkınma kavramı kendine yer bulmuştur.

Günümüzde ise sürdürülebilir kalkınma kavramının hukuki anlamı konusunda doktrinde tartışmalar devam etmekle birlikte; başta Birleşmiş Milletler olmak üzere pek çok uluslararası örgüt ve yargı organı kararlarında kavrama yer vermektedir.

Bu çalışmamızda; günümüzde hala tanımının muğlaklığı ile eleştirilmekte olan sürdürülebilir kalkınma kavramı; öncelikle disiplinlerarası yapısı, kavramın tarihsel gelişimi ve uluslararası metinlerde, yargı kararlarında ve doktrinde kavramın yer alışı bakımından açıklanmaya ve son olarak da sürdürülebilir kalkınmaya yönelik eleştiriler hakkında genel bilgi verilmeye çalışılacaktır.

1. Sürdürülebilir Kalkınma Kavramı

1.1. Genel Olarak

Günümüzde sıklıkla ele alınan temel kavramlarından biri olan sürdürülebilir kalkınma kavramı (*sustainable development*), küresel problemlerin çözümünde önemli bir rol oynamaktadır. Bu kavram ilk başta ekonomik bir kavram gibi anlaşılmaktaysa da iktisat, çevre bilimi ve kamu yönetimi başta olmak üzere pek çok disiplinin inceleme alanına girmektedir (Sachs 2015:21; Güneş ve Coşkun 2004:79). İlkenin bu disiplinlerarası yapısı, araştırmalarda iktisadi prensipler, çevre bilimi ilkeleri ve hukuk biliminden yararlanmayı zorunlu kılmaktadır (Güneş ve Coşkun 2004:79). Sürdürülebilir kalkınma kavramı, her ne kadar çevre koruma politikalarının temel bir kavramı, çevre ekonomi gerilimini yumuşatabilecek

bir model veya yol haritası olarak değerlendirilebilse de gerek uluslararası antlaşmalarda gerek Çevre Kanunu'nda gerekse de doktrinde "ilke" olarak ele alınmaktadır (Güneş 2021:81-82).

Yaygın kullanımına ve doksanlı yıllardan itibaren çevre hukukunda olan ağırlığına rağmen sürdürülebilir kalkınma kavramı tanımında bir uzlaşa sağlanabilmiş değildir (Güneş 2021:83). Öte yandan, gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler ile farklı toplumsal grupların ilkeye yaklaşımları farklılık göstermektedir (Güneş ve Coşkun 2004:83-84). İlkenin anlaşılabilmesi her şeyden önce sürdürülebilirlik ve kalkınma kavramının anlaşılmasına bağlıdır.

Günümüzde çevre bilimden eğitime, tarımdan güvenliğe kadar geniş bir alanda kullanılmakta olan sürdürülebilirlik kavramı, farklı alanlarda birçok tanımının olması sebebiyle eleştirilmektedir. (Newig 2008:viii; Güneş 2021:79). Sözcüğün ilk anlamı ile sürdürülebilirlik, bir şeyin kesintiye uğramaksızın varlığının devam edebilmesi veya bir şeyin gelecekte de var olabilmesi olarak tanımlanabilmektedir (Güneş 2021:87). Latince kökeni ise "korumak" ya da "aşağıdan desteklemek" anlamına gelen "subtenir" kelimesidir. Oxford İngilizce Sözlüğü ise sürdürülebilirliği, belirli bir seviyede veya oranda tutulabilme olarak tanımlamaktadır. Ayrıca sürdürülebilirlik; Ruckelshaus'a göre "ekolojinin en geniş sınırları içinde ekonomik büyümenin ve kalkınmanın karşılıklı etkileşim ile sağlanacağı ve zaman içinde korunacağı doktrini" ve Gilman'a göre ise, toplumun, ekosistemin ya da devam eden herhangi bir sistemin ana kaynakları tüketmeden belirsiz bir geleceğe dek işlevini sürdürmesidir (Özmehmet 2008:2-3). Çalışmamızın konusunu oluşturan çevre hukuku alanında ise sürdürülebilirliği; 1987 yılında Birleşmiş Milletlerin yayımladığı Ortak Geleceğimiz (*Our Common Future*)¹ başlıklı raporda yer alan "İnsanlık, doğanın gelecek nesillerin gereksinimlerine yanıt verme yeteneğini tehlikeye atmadan, günlük ihtiyaçları temin ederek, kalkınmayı sürdürülebilir kılama yeteneğine sahiptir" ifadesinden hareketle üretim ve çeşitliliğin devamlılığı sağlanırken insanlığın yaşamının daimi kılınabilmesi veya kendi ihtiyaçlarımızı, gelecek nesillerin ihtiyaçlarından ödün vermeden karşılayabilmemiz olarak tanımlamak mümkündür. Tanımlamalar kapsamında sürdürülebilirliğin ekonomi, toplum ve çevre bileşenlerinden oluştuğu ve sürdürülebilirliğin ancak bu bileşenlerin ortaklığı veya kapsayıcılığı hâlinde mümkün olabileceği ifade edilmektedir (Özmehmet 2008:3-4, Gedik 2020:203).

Sürdürülebilir kalkınma kavramının diğer bileşeni olan kalkınma kavramı ise, farklı disiplinleri ilgilendiren bir kavram olmakla birlikte, bir ülkede ekonomik büyüme, kişi başına düşen milli gelirin artması, sosyal ve kültürel ilerlemenin bir arada gerçekleşmesi veya bir ülkenin gayrisafi yurtiçi hasılasının yıldan yıla değişim oranı olarak tanımlanabilir (Biede 2015:25). Kalkınma kavramı

1 Brundtland Raporu olarak da adlandırılır.

ise, tanımında yer alan sosyal ve kültürel ilerleme olgusu ile ekonomik büyümeden ayrılmaktadır (Klarin 2018:69). Bir başka deyişle; sürdürülebilir kalkınma, az madde ve enerji kullanmak ile çevresel ve toplumsal etkinin gözetilmesi konularında ekonomik büyümeden daha fazlasını içermektedir (Bilgili 2017:561). Nitekim ekonomik büyüme, beraberinde kültürel gerileme, yoksulluk ve sosyal sorunları getirebilirken; kalkınma ile bu konularda da gelişme hedeflenmektedir (Klarin 2018:69).

Sürdürülebilirlik ve kalkınma kavramlarının bir arada kullanılması ile ortaya çıkan ve geleneksel kalkınma anlayışının çevre üzerinde yarattığı tahribata tepki olarak doğan sürdürülebilir kalkınma kavramı, bu açıklamalardan hareketle kalkınmanın gelecekte de devam ettirilebilmesi veya çevre ile barışık bir kalkınma modeli olarak tanımlanabilir (Dryzek 1997:129, Güneş ve Coşkun 2004:85).

Sürdürülebilir kalkınma kavramı anlaşılabilmesi ekonomik, çevrebilimsel ve sosyal yönüyle bütüncül olarak değerlendirilmesine bağlıdır. Kavramın ekonomik yönü doğal kaynakların kıt olduğu kabulünden hareketle doğal kaynakların kuşaklararası adalet gözetilerek kullanılmasını ve ekonomik ilkelerin dikkate alınmasını gerekli kılmaktadır. Enerji verimliliği, hammaddenin yeniden kullanımı ve daha az materyal kullanılması gibi uygulamalar sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik yönünde değerlendirilebilmektedir (Bilgili 2017:563). Sürdürülebilir kalkınmanın sosyal yönü; eğitim, sağlık, sosyal hizmetlerden eşit yararlanma, cinsiyet eşitliği ve sosyal katılım gibi toplumsal ve bireysel gereksinimlerin sağlanmasını (Güneş 2021:88) ve dolayısıyla sosyal açıdan sürdürülebilir bir sistem oluşturulmasını ifade eder (Kaya ve Ek 2021:81). Sürdürülebilir kalkınmanın sosyal boyutu ile gelecek kuşakların insan hakları, sosyal haklar ve kurumsal yönetim gibi alanlarda en az mevcut kuşaklar kadar veya daha fazla haklara sahip olması amaçlanmaktadır. En kısa ifade ile toplum kalitesi hedeflenmektedir (Bilgili 2017:565-566). Son olarak sürdürülebilir kalkınmanın çevrebilimsel yönü ise, çevre ile uyumlu bir ekonomik büyüme modelinin uygulanmasını ifade etmektedir. Bir başka deyişle, sürdürülebilir kalkınma; ekosistemlerin taşıma kapasitesi ve çevresel değerlerin kendilerini yenileyebilme olanağının dikkate alınması şartıyla, gelecek kuşakların ihtiyaç duyacağı sağlıklı ve dengeli çevreyi tehlikeye atmaksızın mevcut çevresel değerlerin kullanılması ve bu yolla kalkınmanın sağlanması veya bugünkü ve gelecek kuşakların sağlıklı bir çevrede yaşamasını güvence altına alan çevresel, ekonomik ve sosyal hedefler arasında denge kurulması esasına dayalı bir gelişme modelidir (Güneş 2021:82; Bilgili 2017:565).

Açıklamaya çalıştığımız kavramsal muğlaklığa rağmen en açık tanımı yukarıda anılan Brundtland Raporu'nda "*bugünün ihtiyaçlarını gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılama olanaklarını tehlikeye atmaksızın karşılayan kalkınma*" şeklinde yer alan sürdürülebilir kalkınma kavramı, ekonomik büyümenin en aza indirilmesi durumunda yaşanılacak bir çevrenin kalmayacağını iddia

eden *sıfır büyümeci yaklaşım* ile ekolojik ve toplumsal gerekleri görmezden gelerek ekonomik büyümeyi her şeyin önünde tutan *geleneksel kalkınmacı yaklaşımın* (Klarin 2018:68) arasındaki bir uzlaşmayı temsil etmektedir (Turgut 2017:94, Güneş 2021:87). Sürdürülebilir kalkınma hukuku ise, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabilmesi için sosyal, ekonomik ve çevre hukuku arasında keşişme alanlarını düzenleyen hukuk ilkelerinin, antlaşmaların, mevzuatın ve hukuk enstrümanlarının tümüdür (Skalar 2015:65).

1.2. Sürdürülebilir Kalkınma İlkesinin Ortaya Çıkışı

1.2.1. Tarihsel Gelişim

Uluslararası gündeme ilk kez 1987 yılında Brutland Raporu ile gelen ve burada tanımlanan sürdürülebilir kalkınma kavramı, insanlık tarihi boyunca sürdürülebilirlik ihtiyacıyla farklı şekillerde kendini göstermiştir (Skalar 2015:17). Sürdürülebilirlik kavramının ilk kez ne zaman ve nerede kullanıldığı bilinmemekle birlikte, sürdürülebilirlik ihtiyacına ve sürdürülebilirliğe övgüye Antik Yunan'da dahi rastlanılmaktadır. İnanışa göre, Dünya ve doğa tanrıçası Gaia, yerel yönetimlerin kendi alanlarını ihmal etmemesi, bu alanlara iyi bir şekilde bakım yapanların ödüllendirilmesi ve yapmayanların cezalandırılması ile sürdürülebilirlik sisteminin hayata geçirildiği mitlerde yer almıştır (Kılıçoğlu 2005:10). Mısır, Mezopotamya, Yunan ve Roma gibi antik dönemin yoğun nüfuslu medeniyetlerinde çölleşme, tuzluluk ve toprağın verimsizleşmesi gibi çevre sorunları yaşanmıştır. Platon, Strabon ve Columella gibi dönemin filozofları dönemin gerekleri ile paralel biçimde çiftçilik, ağaç kesme ve madencilik gibi insan faaliyetlerinin çevresel bozulmalara neden olduğunu belirtmişlerdir (Bilgili 2017:560). 16. yüzyıldan itibaren ahşabın yakıt ve yapı malzemesi olarak kullanımının artması ve 18. yüzyılda ise gemi yapımı, madencilik ve diğer imalat işleri için ağaçların yoğun bir şekilde tüketilmeye başlanılmasının etkisiyle bu dönemde Hans Carl von Carlowitz tarafından gelecekte kerestenin günlük ekmek kadar önemli olacağı ve dikkatli kullanılması gerektiği savunulmuştur (Gedik 2020:199).

Kalkınmanın kavramının temellerinin ortaya atıldığı klasik iktisat döneminde ise ekonominin görünmez bir el tarafından yönetileceği ve doğal kaynakların tükenmeyeceği düşüncesi yaygın olsa da Malthus, Ricardo ve Mill, büyümenin sınırlarına ilişkin çalışmalar yapmışlardır (Klarin 2018:70). Sınırlı doğal kaynaklarla sınırsız ihtiyaçların karşılanıp karşılanamayacağı tartışmasını başlatan dönemin iktisatçılarından Thomas Malthus, Nüfus Artışı Hakkında Araştırma (*An Essay on the Principle of Population*) başlıklı çalışmasında kıtlık olgusuna vurgu yapmış ve nüfus artışının sınırlandırılması gerektiğini vurgulamıştır (Abdiraimov 2016:31). David Ricardo, bu konuda azalan verimler yasasına dayanırken; John Stuart Mill ise bireysel sağduyu ve tutumluluk sayesinde refahın artırılabilceğini ileri

sürmüştür (Tıraş 2012: 61). Ortaya konulan bu çevreci yaklaşımlara rağmen kirliliği ekonomik bir olgu olarak ele alan ilk iktisatçı Arthur Cecil Pigou olmuştur. Pigou'ya göre, üretim ve tüketim süreçlerinin bir dış maliyeti olan kirliliğin sıfır olma ihtimali düşüktür (Suluk 2021:26).

İktisat alanında sürdürülebilirlik düşüncesinin tarım, ormancılık ve balıkçılık gibi yenilenebilir kaynaklara dayalı iktisadi alanlarda ortaya çıktığı 19. yüzyılda Arthur Young, sürdürülebilirlik kavramına dair fikirlerini 1804 yılında yayımladığı Hertfordshire Tarımına Genel Bakış (*General View of Agriculture of Hertfordshire*) başlıklı kitabında açıklamıştır. Young'a göre, tarımsal toprakların komünal sistemle işlenmesinden bireysel sisteme geçilmesi sonucu tarımsal ürün miktarında ve verimlilikte sürekli bir artış sağlanmıştır (Bozdoğan 2005:1014). Yine 19. yüzyılda sanayileşmenin etkisiyle kömür en önemli enerji kaynağı konumuna gelmiş ve William Stanley Jevons gibi düşünürler tarafından kömür yataklarının tükenebileceğine dair endişeler gündeme getirilmiştir. Bu bağlamda Jevons'a göre kömür tüketimine yönelik eğilim değişmezse İngiliz kömür rezervleri yüzyıl içinde tükenecek ve buna bağlı olarak İngiltere hâkim endüstriyel konumunu kaybedecektir. Son olarak 1898'de yayımlanan Muhteşem Dünyamız (*Our Wonderful Century*) başlıklı değerlendirmesinde Alfred Russell Wallace, doğal kaynakların hızla tüketilmesiyle ortaya çıkan tahribatı tartışmış, fosil yakıtlar ve minerallerin yoğun tüketimini ve orman kaynaklarının yok edilmesini gelecek nesillere yapılan bir kötülük olarak tanımlamıştır (Gedik 2020:199). Böylece gelecek nesillerin doğal kaynaklar üzerindeki hakları dile getirilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından önem kazanan Keynesyen teori; bu dönemde ekonomik kalkınmanın hızlandırılması, işsizliğin önlenmesi veya enflasyonun kontrol altına alınması gibi kısa dönemli siyasi öncelikler belirleyerek üretim artışını öncelemiş ve bu yaklaşım ile dönemin kalkınmaya öncelik veren anlayışı çevre bilincinin yerleşmesine engel olmuştur (Dulupçu 2001:1). Keynesyen teorinin kabulleri kapsamında 1960'lı yıllara kadar çevre sorunları, kalkınmanın katlanılması gereken bir sonucu olarak değerlendirilmiştir (Tıraş 2012:62). Ancak aynı dönemde bilim insanı Rachel Carson'ın, çok zehirli bir böcek öldürücü olan Dikloro Difenil Trikloroetan (DDT)'ın yaygın kullanımı nedeniyle kuş hayatının tahribatını anlatan kitabı Sessiz Bahar'ı (*Silent Spring*) yayımlaması ile çevrecilik alanında bir farkındalık oluşmuştur (Gedik 2020:199).

Modern dönemde sürdürülebilir kalkınma kavramının hukuk düzeninde yer aldığı ilk örnekler ise, 18. yüzyıl Alman orman hukukunda rastlanmakta olsa da bu ilkenin 20. yüzyılın ortalarından sonra ortaya çıktığı genel olarak kabul edilmektedir (Güneş 2021:82). Ancak 19. yüzyılın sonunda Bering Denizi Tahkimi, sürdürülebilir kalkınma kavramının ortaya çıkışında önemli bir dönüm noktası olarak nitelendirilmektedir. 1886 yılında ABD egemenliğindeki Pribilof

Adaları açıklarında uluslararası sularda üç İngiliz gemisinin mürettebatı aşırı avcılık nedeniyle ABD yetkililerince tutuklanmış ve kaptanları yargılanarak ceza almıştır. Bahsi geçen uyuşmazlıkta ABD argümanları; yeryüzünün insanoğlunun daimi meskeni olduğu, tüm kuşakların onu kullanmaya hakkı olduğu ancak tahrip etmekten kaçınması gerektiği ve üç millik karasuları dış sınırının ötesinde dahi insanlığın ortak yararı gereği doğanın korunması gerektiği şeklinde sıralanmaktadır (Skalar 2015:28).

İlerleyen yıllarda ise, 1946 tarihli Balina Avcılığının Düzenlenmesi Sözleşmesi ve Ek Protokolü ve 1958 tarihli Açık Denizde Balıkçılık ve Canlı Kaynakların Korunması Sözleşmesi'nde sürdürülebilir kalkınma kavramına yer verilmiştir. Sürdürülebilir kalkınma kavramının yerleşme sürecinde bir diğer önemli gelişme ise, ABD'nin ormancılık alanındaki temel düzenlemelerinden biri olan Çok Yönlü Yararlanma ve Sürdürülebilir Verim Kanunu (*Multiple Use and Sustained Yield Act*)'nin sürdürülebilir kalkınma kavramını temel alan ilk hukuki düzenlemelerden biri olarak 1960 yılında yayımlanmasıdır (Güneş 2021:83).

1962 yılında ise Birleşmiş Milletler Genel Kurulu "Ekonomik Kalkınma ve Doğanın Korunması" hakkında 1831 sayılı Karar'ı ile kalkınmaya devam ederken ekonomi ve çevre politikalarını ayrı ayrı uygulamanın devletler açısından arzu edilemez olduğunu vurgulamıştır (Skalar 2015:19). UNESCO ise bu karara dayanarak doğal kaynakların korunması ve akılcı kullanımına yönelik iç hukuk düzenlemeleri yapılması için çağrıda bulunmuş ve FAO ve WHO gibi diğer uzman kuruluşlarla birlikte 1967 yılında Hükümetlerarası Biyosfer Uzmanları Konferansını gerçekleştirmiştir (Schrijver 1997:114).

Bu gelişmelerin etkisiyle İsveç, 1968 yılında İnsan Çevresi Üzerine Birleşmiş Milletler Konferansı'nın toplanması çağrısında bulunmuştur (Skalar 2015:19). Aynı yıl imzalanan Doğanın ve Doğal Kaynakların Korunması Hakkında Afrika Sözleşmesi'nde de sürdürülebilir kalkınma kavramına yer verilmiştir. İsveç'in çağrısı üzerine, 1972 yılında Stockholm'de Birleşmiş Milletler tarafından İnsan Çevresi Konferansı düzenlenerek sürdürülebilir kalkınma kavramı ilk kez BM nezdinde görüşülmüştür. İlerleyen süreçte ise Birleşmiş Milletler konferanslarında ilke sıklıkla yer alacak ve çevre hukukuna ilişkin hemen hemen her çalışmada ilkeye yer verilecektir.

1.2.2. Sürdürülebilir Kalkınma ile ilgili Başlıca Belgeler

a. Stockholm Bildirgesi

Çevrenin korunmasının uluslararası düzeyde gündeme alınmasını sağlayan belki de en önemli organizasyon, günümüzde "Dünya Çevre Günü" olarak kutlanan, 5 Haziran 1972 ile 16 Haziran 1972 tarihleri arasında Stockholm'de gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı veya bilinen adıyla

Stockholm Konferansı (*Stockholm Conference on the Human Environment*)'dir (Güneş 2021:332; Yıldırım ve Nuri 2018:7). 1972 yılında Massachusetts Teknoloji Enstitüsünde (MIT) Donald ve Donella Meadows liderliğinde bir grup bilim insanından oluşan Roma Kulübü'nün sınırlı kaynak arzı, ekonomi ve nüfus artışı ilişkilerini bilgisayar simülasyonu ile incelemek yoluyla kalkınma sorunu geniş kapsamda tartışılmıştır. Ardından "Büyümenin Sınırları (*The Limits to Growth*)" (Gedik 2020:199) raporunun yayımlanmasının sağladığı teşvik ve BM Genel Kurulu'nun 2581 sayılı Kararı ile aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 113 devletin ve birçok çevre örgütünün katılımıyla gerçekleşen Stockholm Konferansı'nın sonucunda Stockholm Bildirgesi, kurumsal ve mali düzenlemelere ilişkin bir karar ve 109 tavsiye içeren bir eylem planı hazırlanmıştır (Skalar 2015:21). Uluslararası çevre hukukunun oluşumunda bir milat olarak görülen bu konferansın sonucunda ortaya çıkan Stockholm Bildirgesi ve Eylem Planı ile, insan faaliyetleri sonucu çevre üzerindeki tahribata, ekonomik gelişme sorunlarına çevrenin korunması için uluslararası iş birliği ihtiyacına ve insanların sağlıklı ve temiz bir çevrede yaşama hakkına vurgu yapılmıştır (Güneş 2021:332). Ayrıca; Stockholm Bildirgesi ile ortaya çıkan 26 ilkeden içeriği dolayısıyla en çok ilgi çeken 21'inci ilke ile her devletin sınırları içerisindeki kaynaklardan yararlanma hakkı dikkate alınmakla birlikte doğal kaynakların korunmasına yönelik küresel bir sorumlulukları bulunduğu ve sınır aşan faaliyetlerde doğal kaynakların nasıl yönetileceği de belirtilmiştir (Skalar 2015:22-23).

Her ne kadar Stockholm Konferansı'nda sürdürülebilir kalkınma kavramı kullanılmamış ve Konferansın ana temasını oluşturmamış olsa da, Stockholm Bildirgesi'nin önsözünde yer alan "*İnsan çevresinin korunması ve geliştirilmesi, ulusların refahını ve dünya çapında ekonomik kalkınmayı etkileyen büyük öneme sahip bir sorundur*" ve "*İnsan sürekli deneyim biriktirir; keşfetmeye, icat etmeye, yaratmaya ve ilerlemeye devam eder. Zamanımızda insanın yaşadığı ortamı dönüştürme gücü akılcı kullanıldığı takdirde tüm ülkelerin vatandaşlarını kalkınmanın yararlarından faydalandırabilir ve onlara yaşam kalitelerinin yükseltilmesi olanağını sunabilir. Bu güç kötü niyetli ve düşüncesiz bir biçimde kullanılırsa insan ve çevresine hesap edilmesi mümkün olmayan zararlar verebilir*" ve "*Bugünün ve gelecek kuşakların çevresini korumak ve iyileştirmek insanlık için hayati bir hedef haline gelmiş olup; bu hedef daha önce saptanmış olan barış ve dünya çapında ekonomik ve sosyal kalkınma hedefleriyle birlikte ve bunlarla uyum içinde gerçekleştirilecektir*" ifadeleri (Turgut 1997:702; Boyar 2020:1925); Bildirge'nin 2, 3, 4, 5, 13 ve 14'üncü ilkelerinde çevrenin taşıma kapasitesine dikkat çekilmesi, çevresel unsurlardan yararlanırken gelecek kuşakların haklarına saygı duyulması gerektiğine vurgu yapılması, kalkınmanın çevre ile bağlantılı olduğunun ifade edilmesi ve Bildirge'nin 6'ncı ve 12'nci maddeleri arasında ise kalkınma ve çevre arasındaki ilişkiye değinilmesi ile birlikte sürdürülebilir kalkınmanın temelleri

atılmıştır (Güneş 2021:332, Skalar 2015:24). Gelişmekte olan ülkelerin yüksek çevresel standartlar sonucu uluslararası ticarete rekabet güçlerinin olumsuz etkileneceği endişesine karşın Bildirge ile rekabet güçlerinin artacağı savunulmuştur (Ramlogan 2011:15-16).

Önemli düzenlemeleri ve uluslararası çevre hukukunun oluşumuna katkılarına rağmen, Stockholm Bildirgesi hukuksal anlamda bağlayıcı değildir. Esnek hukuk belgesi niteliği ve daha çok siyasi baskı aracı olması yönüyle, Bildirge ile uluslararası çevre hukuku ve politikalarının temel ilkeleri belirlenmiştir (Cordonier Segger ve Khalfan 2004:17).

Bu Konferansın diğer önemli sonuçları arasında ilk olarak, 1972 yılında Kenya'nın Nairobi şehrinde kendi organlarına sahip, küresel ve bölgesel düzeyde çevre koruma antlaşmalarının oluşturulması ve uygulanmasında önemli rol oynayan Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP)'nin kurulması yer almaktadır (Güneş 2021:332). 1975 yılında Barselona'da Akdeniz Eylem Planı'nın onaylanması ve 1976 yılında Kanada'da, insan yerleşimi ve çevre bağlantısını konu eden özellikle gelişmekte olan ülkelerin karşılaştıkları kentleşme ve konut problemlerinin çözümü ve uluslararası iş birliğinin gerekliliğini savunan ilk çevre konferansı olan 'Habitat I'in toplanması sağlanmıştır. 1980 yılında Dünya Koruma Birliği (*World Conservation Union*) tarafından '*Sürdürülebilir Kalkınmaya Doğru*' adlı bir bölümün yer aldığı yeni bir strateji planı yayımlanmıştır. 1982 yılında Dünya Kaynakları Enstitüsü (*World Resources Institute*)'nün kurulması ve aynı yıl Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nca kabul edilen ve sürdürülebilir kalkınmaya, Stockholm Bildirgesi'nden daha açık yer veren Dünya Doğa Şartı'nın yayımlanması (Güneş 2021:333), 1983 yılında ise kalkınma ve çevre koruma ilişkisini ele almak üzere Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu kurulması (Skalar 2015:25) ile birlikte aynı yıl Gro Harlem Brundtland başkanlığında Dünya Çevre ve Geliştirme Komisyonu kurulmuştur. 1987 yılında Dünya Çevre ve Geliştirme Komisyonu tarafından '*Ortak Geleceğimiz*' ve '*Brundtland Raporu*' olarak da bilinen raporun yayımlanması yer almaktadır (Kaya ve Ek 2021:82).

b. Brundtland Raporu

Birleşmiş Milletler'in bir alt kuruluşu olan Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından yayımlanan "*Ortak Geleceğimiz (Our Common Future) Raporu*" veya daha bilinen şekilde Komisyon Başkanı ve dönemin Norveç Başbakanı Gro Harlem Brundtland'ın soyadı ile anılan "*Brundtland Raporu*" ile; çevre sorunlarının insanlığın refahını tehdit ettiği, sürekli ve dengeli bir kalkınmaya ihtiyaç duyulduğu, ancak kalkınma uğruna gelecek nesillerin ihtiyaçlarının hakkaniyete aykırı biçimde tehlikeye düşürülmemesi gerektiği vurgulanarak sürdürülebilir kalkınma, bugünün ihtiyaçlarını ve beklentilerini gelecek kuşakların kendi ihtiyaç ve beklentilerini karşılama imkânlarını

tehlikeye atmaksızın karşılamak olarak tanımlanmıştır (Güneş 2021:333; Yıldırım ve Nuri 2018:9). Sürdürülebilir kalkınmayı küresel düzeyde ilk defa tanımlayan ve ayrıntılandıran çalışma olması bakımından önem taşıyan ve Stockholm Beyannamesi'nin merkezinde yer alan "insan çevresi" yaklaşımından çevre ve kalkınma kavramlarını merkeze almaya yönelik bir eksen kaymasını ifade eden (Boyar 2020:1928-1929) Brundtland Raporu; ortaya koyduğu tanıma ek olarak sürdürülebilir kalkınmayı destekleyen sağlıklı ve yeterli bir çevre hakkı tanımlaması ile sınır aşan doğal kaynaklar ile ilgili devletlere, uluslararası toplumu bilgilendirme yükümlülüğü vermesi başta olmak üzere bir dizi hukuk ilkesi belirlemesi bakımından da önem taşımaktadır (Skalar 2015:25-26). "*Ortak kaygılar*", "*Ortak zorluklarımız*" ve "*Ortak çabalarımız*" olarak adlandırılan üç ana bölümden oluşan (Yıldırım ve Nuri 2018:9) Rapor ayrıca yoksulluğun ortadan kaldırılması, doğal kaynaklardan yararlanmada eşitliği, nüfus artış hızının kontrol altına alınmasını ve çevre dostu teknolojilerin geliştirilmesini sürdürülebilir kalkınma ilkesi ile doğrudan ilişkilendirmektedir (Skalar 2015:26; Yıldırım ve Göktürk 2004:450). Rapora göre, ekoloji ve ekonomi arasındaki determinist ilişkiyi sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasını, çevresel hedefler ile ekonomik hedeflerin uyumlaştırılmasına bağlamaktadır. Çevre koruma, ekonomik büyüme ve sosyal eşitlik olarak belirlenen bu üç bileşenin, sürdürülebilirliğin üç temel direğini oluşturduğunu ileri süren Rapor'a göre bunlardan birinin zayıf kalması halinde mevcut sistemin sürdürülemez olduğu düşünülmektedir (Yıldırım ve Nuri 2018:10).

Nihayet 11 Aralık 1987 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda Brundtland Raporu kabul edilmiş ve sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin uzun dönem stratejilerinin belirlenmesi gündeme alınmıştır. Stockholm Konferansı'nın yirminci yılında bir konferans düzenlenmesi tartışılmaya başlanmış ve konferansın konusu çevre ve kalkınma olarak belirlenmiştir (Skalar 2015:28). 22 Aralık 1989 tarihinde ise, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun "ekolojik felaket" uyarısında bulunması ve Brezilya'nın konferansa ev sahipliği yapması önerisi üzerine, çevre ve kalkınma üzerine gelişmekte olan ülkelerin gereksinimlerini de dikkate alarak uluslararası çevre hukukunun geliştirilmesi amacını da taşıyan bir BM Konferansı düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Ancak her ne kadar gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin menfaatleri uyumlaştırılmak istenirse de Brundtland Raporu'ndan sonra da sürdürülebilir kalkınma ilkesinin gelişmekte olan ülkeler üzerinde bir tahakküm aracı olduğu ve sürdürülebilir kalkınmanın her devlete hitap etmediği tartışmaları devam etmiştir (Cordonier Segger ve Khalfan 2004:19; Boyar 2020:1929). Bu ikileme yönelik uzlaşma arayışları ve yukarıda bahsedilen 22 Aralık 1989 tarihli Karar, 1992 yılında Brezilya'nın Rio şehrinde Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'nın

ve 2002 yılında ise Güney Afrika Cumhuriyeti'nin Johannesburg şehrinde Sürdürülebilir Kalkınma Dünya Zirvesi'nin toplanmasına yol açmıştır (Skalar 2015:29).

c. Rio Bildirgesi

1992 yılının Haziran ayında Brezilya'nın Rio de Janeiro şehrinde düzenlenen ve Rio Konferansı veya Yeryüzü Zirvesi olarak da adlandırılan Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı, içeriği ve katılım bakımından daha önceki konferanslardan önemli ölçüde ayrılmaktadır (Güneş 2021:333). 179 ülkenin resmî düzeyde temsil edilmesinin yanı sıra, 116 devlet ve hükümet başkanı ile çok sayıda çevreci örgüt, iş insanı ve bilim insanının katılımıyla toplanan konferansın sonucunda Rio Bildirgesi Gündem 21 (Agenda 21), Ormanlık Prensipleri, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Birleşmiş Milletler Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi ortaya çıkmıştır (Güneş 2021:334; Gedik 2020:200). Konferansın en önemli sonuçları; yukarıda anılan belgelerde kalkınma politikalarının sürdürülebilir kalkınmaya dayanması gerektiğinin vurgulanması, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki tartışmaların uyumlaştırılması amacıyla ortak fakat farklılaşmış sorumlulukların kabul edilmesi ve gelişmekte olan ülkelere çevrenin korunması nedeniyle karşı karşıya kalacakları mali yükün hafifletilmesi için mali ve teknolojik destek vaat edilmesidir (Güneş 2021:334).

Stockholm Bildirgesi'nin bir devamı niteliğinde olan ve tıpkı Stockholm Bildirgesi gibi hukuken bağlayıcı nitelikte olmayan Rio Bildirgesi'nde, kısmen uluslararası teamül niteliğinde olan ve kısmen uluslararası teamüllerin oluşmasına katkı sağlayan 27 ilke belirlenmiştir (Güneş 2021:334). Bu ilkeler ile sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin devletlere politik yükümlülükler yüklenmiştir. Ancak Bildirge, sürdürülebilir kalkınmanın açık veya dolaylı bir tanımını yapmaması ve bir kısım ilkelerinde kalkınmayı çevreden önde tutuyor izlenimi vermesi yönleriyle eleştirilmektedir (Skalar 2015:30). Ancak diğer taraftan, Bildirge'nin 2'nci ve 4'üncü ilkelerinde olduğu gibi, sürdürülebilir kalkınmaya güçlü vurgular yapıldığı da kabul edilmelidir.

Başlangıç, dört fasıl, 115 özel başlık, 40 bölüm ve 800 sayfadan oluşan Gündem 21 ise; Rio Bildirgesi'nde yer alan ilkelerin ve özellikle sürdürülebilir kalkınmanın hayata geçirilmesi için yapılması gerekenleri tespit eden kapsamlı bir eylem planı ve programdır (Skalar 2015:32-33). Hukuki açıdan bağlayıcı olmayan ve esnek hukuk belgesi niteliğinde olan Gündem 21, bugünün baskı oluşturan sorunlarını konu almakta ve gelecek yüzyılın mücadeleleri için dünyayı hazırlamayı amaçlamaktadır (Skalar 2015:33). Bu sebeple "Gündem 21" eylem programında, sürdürülebilir kalkınmanın toplumun her kesiminde gerçekleştirilmesi gerektiği ve hükümetlerin sivil toplum kuruluşlarıyla iş birliği içinde hareket etmesinin faydalı olacağı, gerçekleşen büyümenin ekosistemin

değişken üretim potansiyeline uyumlu olması hâlinde sürdürülebilir olduğundan söz edilebileceği ve bu çerçevede bir gelişimin sağlanmasının ancak toplumun her kesiminin ortak çabaları ile kavramın farklı boyutları ele alınarak sağlanabileceği ve toplumun ortaklaşa çaba göstermesi için bireyleri bilgilendirmekle birlikte aynı zamanda bilinçlendirmenin, kalkınmanın sürdürülebilir kılınması için anahtar niteliği taşıdığı belirtilmiştir (Yıldırım ve Nuri 2018:4).

Gündem 21'in uygulanması amacıyla Birleşmiş Milletler nezdinde bir kurum oluşturulması fikrinin ortaya atıldığı 38'inci bölüm ile 39 ve 40'ıncı bölümleri ve Gündem 21'in uygulanması; uluslararası hukuk açısından uluslararası sürdürülebilir kalkınma hukukunun temelini atması, tüm uluslararası hukuk enstrümanlarına ve diğer uluslararası çevre hukuku antlaşmalarına atıflarda bulunması bakımından önem taşımaktadır (Skalar 2015:35-36).

Rio Konferansı'nın diğer önemli sonuçları ise; kamu katılımı, çevresel etki değerlendirmesi, ihtiyatlılık, acil durumların bildiri ve diğer devletlerin çevresini etkileme olasılığı bulunan projelerin önceden bildiri ve danışılması gibi ilkelerin ortaya çıkması ve zaman içinde diğer belgelerde yer alması (Skalar 2015:33) ile 1992 yılında Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu'nun kurulmasıdır. Gündem 21'in 38'inci bölümü gereği kurulan bu Komisyonun temel görevi, Rio Konferansı'nı takip edecek sürecin sürdürülebilir kalkınma ilkelerine uygun şekillenmesini ve konferansta kabul edilen ilke ve hükümlerin hayata geçirilmesinin etkin bir şekilde izlenmesini sağlamak, çevre ve gelişme konularının bütünleştirilmesine yönelik hükümetlerarası karar verme kapasitelerini rasyonalize etmek ve bu konuda uluslararası iş birliğini ilerletmektir (Tıraş 2012:63). Ayrıca Birleşmiş Milletler'in diğer kurullarına raporlar sunmak ve görüş bildirmek bu komisyonun görevleri arasında sayılmaktadır (Güneş 2021:334).

ç. Johannesburg Konferansı

Rio Konferansı'nda öngörülen hedeflerin hayata geçirilmesinde yaşanan aksaklıklar sonucu; 2002 yılında Güney Afrika Cumhuriyeti'nin Johannesburg şehrinde 191 hükümet ve çok sayıda uluslararası örgüt, iş insanı ve bilim insanının katılımıyla Rio+10 olarak da adlandırılan Birleşmiş Milletler Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi (*World Summit on Sustainable Development*) gerçekleştirilmiştir (Güneş 2021:335; Skalar 2015:54-55). Böylece sürdürülebilir kalkınma ilk kez bir konferansın adında geçmiştir (Tıraş 2012:64). Rio Konferansı'nda alınan kararların hayata geçirilmesini ana gündem maddesi olarak belirleyen zirve, ayrıca Rio Konferansı'nda kabul edilen fakat hayata geçirilemeyen antlaşmaların uygulanabilmesi için gerekli tedbirlerin

alınmasına, sürdürülebilir kalkınmaya yönelik iradenin yenilenmesine ve geleceğe yönelik kalkınma stratejilerinin belirlenmesine odaklanmıştır (Güneş 2021:335; Kaya ve Ek 2021:82; Skalar 2015:55).

Stockholm ve Rio Konferansı'nda gelişmekte olan ülkelerin sürdürülebilir kalkınmaya yönelik şüpheli tutumlarının aksine, Johannesburg Zirvesi'nde uluslararası toplum, ilk kez çevrenin korunması ve kalkınma hakkı ikilemine karşı nasıl bir yaklaşım izleneceğine ilişkin küresel bir zirve gerçekleştirmekte uzlaşmıştır (Skalar 2015:55). Zirvedeki müzakereler sonucu hukuki bağlayıcılığı bulunmayan Johannesburg Sürdürülebilir Kalkınma Bildirgesi ve Johannesburg Eylem Planı yayımlanmıştır (Boyar 2020:1935). İşbu belgelerin hukuki bağlayıcılığı bulunmaması, Rio Konferansı'nda belirlenen ilkeleri ileri götürecek nitelikte kararlar alınmaması, sürdürülebilir kalkınmanın somutlaştırılmaması ve sürdürülebilir kalkınmanın hayata geçirilmesine yönelik ifadelere yer verilmemesi bu belgelere yönelen temel eleştirilerdir. Ancak diğer taraftan, daha önce hazırlanmış uluslararası çevre antlaşmalarına birçok ülkenin bu Zirve'de taraf olması (Kanada ve Rusya'nın Kyoto Protokolü'ne taraf olması gibi), Zirve'nin en önemli sonuçlarından biridir (Güneş 2021:336). Konferansın sonuç raporunda ise, doğal kaynaklar üzerinde devletlerin egemenlik haklarından söz edilmemiş yalnızca sürdürülebilir kalkınma için uluslararası iş birliğine değinilmiştir. Ayrıca Johannesburg Sürdürülebilir Kalkınma Bildirgesi'nin "(...) sürdürülebilir kalkınmanın birbirine bağlı olan ve karşılıklı olarak birbirini pekiştiren ayaklarını [unsurlarını] – ekonomik kalkınma, sosyal gelişme ve çevresel koruma –, yerel, ulusal, bölgesel ve küresel düzeyde ileri götürme ve güçlendirme müşterek sorumluluğunu üstleniyoruz" ifadesi ile ekonomik kalkınma, sosyal kalkınma ve çevrenin korunması, sürdürülebilir kalkınmanın sacayağı olarak tanımlanmıştır (Boyar 2020:1935; Skalar 2015:56). Bu kapsamda, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması ancak yoksullukla mücadele edilmesi, üretim ve tüketimde sürdürülemez alışkanlıkların terk edilmesi ve doğal kaynakların korunması ile mümkündür.

Johannesburg Sürdürülebilir Kalkınma Bildirgesi'nin bir başka önemli özelliği ise; dayanışma, insan onuru, küresel toplum inşası, gelir artırıcı istihdam olanaklarının yaratılması gibi sosyal devlete ilişkin kavramların sürdürülebilir kalkınma kavramının yanında kullanılmasıdır (Boyar 2020:1936). Ayrıca bu bildirge ile ilk kez özel sektörün sürdürülebilir kalkınmadaki rolü vurgulanmış (Boyar 2020:1936) ve Zirve'nin Afrika'da gerçekleşmesinin de etkisi ile gıda güvenliği, çölleşme, HIV/AIDS gibi sosyal, ekonomik ve çevresel sorunlar ön plana çıkmıştır (Skalar 2015:59). Son olarak; yenilenebilir enerjiye geçiş ile ilgili

ülkeler kendi arasında ortak bir noktaya ulaşmamış olsalar da, yeşil enerjiyi benimseme konusunda ve sürdürülebilir kalkınma ile bağdaşmayan enerji çeşitlerinin desteklenmemesi konusunda görüş birliğine varılmıştır (Kaya ve Ek 2021:82).

d. Rio 20+ Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı

1992 yılının Haziran ayında Brezilya'nın Rio de Janeiro şehrinde düzenlenen ve Rio Konferansı veya Yeryüzü Zirvesi olarak da adlandırılan Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'ndan 20 yıl sonra 20-22 Haziran 2012 tarihlerinde yine Rio de Janeiro'da düzenlenen ve Rio+20 olarak da anılan Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı, 188 ülkeden 12 bin delege ve 10 bine yakın sivil toplum temsilcisi ile 4 bini aşkın gazeteciden oluşan toplam 45.381 kişinin katılımıyla o güne kadar Birleşmiş Milletler'in çevre konulu en büyük etkinliği konumundadır (Güneş 2021:336). Rio+20 Zirvesi, aktivistler tarafından sonuç bildirgesinin taslağı üzerinden çok uluslu şirketleri koruma çabası göstermekle eleştirilse de (Bahçeci 2016); sürdürülebilir kalkınma ilkesini merkez alarak yoksulluğun azaltılması amacıyla yeşil ekonomiye geçilmesi, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için uluslararası iş birliğinin iyileştirilmesi, sürdürülebilir kalkınmayı geleceğe taşımak ve bunlara ek olarak enerji, istihdam, sürdürülebilir kentler, gıda ve su erişimi, okyanuslar ve felaketler gibi konulara odaklanmıştır (Özkan 2016:45; Yıldırım ve Nuri 2018:13).

Zirve'nin ardından sürdürülebilir kalkınmaya ulaşmak amacıyla ülkelere rehber niteliğinde (Langlois vd. 2012) değerlendirilen ve (i) ortak vizyonumuz, (ii) politik taahhüdün yenilenmesi, (iii) sürdürülebilir kalkınma ve yoksulluğun azaltılması kapsamında yeşil ekonomi, (iv) sürdürülebilir kalkınmanın kurumsal çerçevesi, (v) eylem ve takip çerçevesi ve (vi) uygulama araçları başlıklarını içeren altı bölümden oluşan "İstedığımız Gelecek (*The Future We Want*)" başlıklı Sonuç Bildirgesi yayımlanmıştır (Güneş 2021:336-337). Sürdürülebilir kalkınmaya yönelik Brundtland Raporu'ndaki yaklaşımı sürdürmekle birlikte Sonuç Bildirgesi'nde, insanın sürdürülebilir kalkınmanın merkezine alınması, yoksulluk ile sürdürülebilir kalkınmanın ilişkilendirilmesi ve yoksulluğun ortadan kaldırılması hedefine vurgu yapılmıştır. Bunun yanında 2000 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda kabul edilen Milenyum Kalkınma Hedefleri dâhil uluslararası düzeyde kararlaştırılmış kalkınma hedeflerine ulaşmak yoluyla sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının geleceğe taşınması için politik taahhüt düzeyinin yükseltilmesi, ortak ama farklılaştırılmış sorumluluklar ilkesine atıf yapılmış olması ve yeşil ekonomi kavramına sıklıkla değinilmesi yönleriyle önem taşımaktadır (Güneş 2021:337; Skalar 2015:61; Yıldırım ve Nuri 2018:13-14). Ayrıca gelişmekte olan ülkelerin yeşil ekonomiye geçişlerinde kendilerine herhangi bir mali ve teknik yardım sağlanmadığına yönelik şikâyetleri sonucu Sonuç Bildirgesi'nin 74'üncü paragrafına "teknik ve teknolojik yardım"

ifadesinin eklenmesi, Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu yerine "evrensel hükümetlerarası yüksek düzey siyasi forum" kurulması ve Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP)'nin güçlendirilmesi yönündeki kararlar Zirve'nin diğer kazanımlarıdır (Skalar 2015:62-63; Yıldırım ve Nuri 2018:14).

Ancak Sonuç Bildirgesi'nde; yeşil ekonomi kavramına sıklıkla yer verilmesine rağmen bu kavramın tanımının yapılmaması sebebiyle, bu kavram, çevreci olmaktan ziyade neoliberal iktisadi yaklaşımın bir ürünü olmakla eleştirilmiştir (Özkan 2016:46). Buna ilave olarak, ortak ama farklılaştırılmış sorumluluklar ilkesinin yeşil ekonominin yönlendirici bir ilkesi olarak kabul edilmesinin ABD ve diğer bazı gelişmiş ülkelerin itirazları sonucu mümkün olmaması (Skalar 2015:62) ve Zirve sonucunda bağlayıcı nitelikte kararlar alınamaması Zirve'ye yönelik dile getirilen diğer eleştiriler arasındadır (Güneş 2021:337).

e. Gündem 2030

15-16 Kasım 2015 tarihleri arasında gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi sonucu 193 ülke tarafından "Dünyamızı Dönüştürmek: 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi" (*Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development*) veya sık kullanılan adıyla Gündem 2030 başlıklı bildirme kabul edilmiştir (Yıldırım ve Nuri 2018:15; Güneş 2021:337).

Gündem 2030 Bildirgesi'nde Milenyum Kalkınma Hedefleri'nin yerini alan veya onları revize eden ve 2030 yılına kadar geçerli olacak olan (Klarin 2018:86; Gedik 2020:202; Güneş 2021:338) gezegen, insan, barış, refah ve ortaklıktan oluşan beş ana başlık altında "yoksulluğa son", "açlığa son", "sağlık ve kaliteli yaşam", "nitelikli eğitim", "toplumsal cinsiyet eşitliği", "temiz su ve arındırma", "erişilebilir ve temiz enerji", "insana yakışır iş ve ekonomik büyüme", "sanayi, yenilikçilik ve altyapı", "eşitsizliklerin azaltılması", "sürdürülebilir şehirler ve topluluklar", "sorumlu üretim ve tüketim", "iklim eylemi", "sudaki yaşam", "karasal yaşam", "barış, adalet ve güçlü kurumlar" ve "amaçlar için ortaklıklar"dan oluşan 17 sürdürülebilir kalkınma hedefi, küresel ortaklık yapısı ve izleme konularını da içeren 169 alt başlığa yer verilmiştir (Yıldırım ve Nuri 2018:17; Boyar 2020:1936; Güneş 2021:338).

Gündem 2030 Bildirgesi ile sürdürülebilir kalkınmanın önündeki en büyük engel olarak yoksulluk kabul edilmiştir (Yıldırım ve Nuri 2018:16). Ayrıca Bildirge ile sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik, ekolojik ve sosyal boyutları arasında denge kurulması, küresel hedeflere ulaşılabilmesi için güçlü izleme ve denetleme mekanizması kurulması gerekliliğine vurgu yapılması ve bu amaçla 169 alt başlıktan oluşan hedeflere ulaşılmasını ölçmek için 230 gösterge belirlenmesi önem taşımaktadır (Gedik 2020:202; Yıldırım ve Nuri 2018:16).

1.3. Sürdürülebilir Kalkınma İlkesinin Günümüzdeki Anlamı

Tarihsel gelişimi ve başlıca belgelerdeki görünümü yukarıda ayrıntılarıyla değinilen sürdürülebilir kalkınma ilkesinin çevre hukuku anlamında daha önce de bahsettiğimiz üzere basitçe ve en yaygın kullanımı ile “bugünün ihtiyaçlarını gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılama olanaklarını tehlikeye atmaksızın karşılayan kalkınma” şeklinde tanımlanabilir.

Hem çevrebilimsel hem ekonomik bileşenlere sahip bir kavram olan sürdürülebilir kalkınma doktrinde yaygın tanımlara göre; şimdiki ve gelecek kuşakların ihtiyaçlarını sürekli karşılamayı (Gregerson ve Lundgren 1990), insanların doğal kaynakları etkin ve verimli kullanma kapasitesini artırmayı ve insanlığın refah düzeyinin sürekli artırılmasını (Cubbage, Laughlin ve Bullock 1993:500 vd.) ifade eder. Ancak doktrinde kimi yazarlar ve Sürdürülebilir Kalkınma İş Konseyi, sürdürülebilir kalkınma ile ekonomik büyümeyi özdeşleştirmektedir (Schimidheindy 1992:11). Kimi yazarlar ise; sürdürülebilir kalkınma ilkesinin yerkürenin ekonomik büyümeyi sınırladığı, bilim ve teknolojinin insanlığın refahının yükselmesinde her zaman faydalı olmadığı, çevre risklerine karşı tereddütle yaklaşmak gerektiği, dağıtıcı adalet ilkesinin savunulması gerektiği, aşırı nüfus artışının önüne geçilmesi gerektiği ve çevre-ekonomi ikileminde çevrenin tercih edilmesi gerektiği kabulleri ile şekillendiğini savunmaktadır (Anderson ve Leal 1991:161).

Diğer taraftan; sürdürülebilir kalkınma ilkesi insan merkezli bir kalkınma ve çevre modeli olarak değerlendirilmekte olsa da, ekosistemin ruhsal tarafının da bu ilke kapsamında dikkate alınması gerektiğini savunan görüşler de yer almaktadır (Güneş ve Coşkun 2004:84). Özellikle çevreci grupların bu konudaki baskısı sonucu bu yaklaşıma kanunlar ve uluslararası antlaşmalarda yer verildiği görülmektedir (Güneş ve Coşkun 2004:85).

2. Sürdürülebilir Kalkınma İlkesinin Uluslararası Hukuktaki Yeri

2.1. Bağlayıcı Olmayan Uluslararası Hukuk Metinlerinde Sürdürülebilir Kalkınma

Sürdürülebilir kalkınma kavramının ortaya çıkışı ve gelişiminde Birleşmiş Milletler’in esnek hukuk çalışmaları temel teşkil etmiştir. Esnek hukuk belgeleri, her ne kadar bağlayıcı kurallar içermeyen nitelikte olsa da uluslararası hukukta önemli bir rol oynamakta ve bazen konuya ilişkin düzenleme yapılması noktasında tek seçenek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Uluslararası hukukun diğer aktörleri bağlayıcı olmayan belgeleri farklı sebeplerle tercih etmektedirler. Esnek hukuk belgeleri, uluslararası örgütlerin sürece kolayca dâhil edilebilmesi, bağlayıcı olmayan yapıları nedeni ile görece daha kolay kabul edilebilmesi ve değiştirilebilmesi; hukuki ihtilafın konusu henüz yeterince aydınlatılamamış veya uzlaşma oluşmamış ise

konuyu düzenlemek için daha elverişli bir yol olarak ortaya çıkmaktadır. (Skalar 2015:66). Nitekim esnek hukuka başvurulmuş başlıca örneklerde, uluslararası hukukun aktörlerinin ellerindeki seçenekler bir düzenleme yapamamak veya esnek hukuk belgeleri ile düzenleme yapmak arasındadır (Skalar 2015:67).

Sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin esnek hukuk belgeleriyle sağlanan ilerleme dikkate alındığında, sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin esnek hukuk belgelerinin, konunun doktrinde daha fazla yer almasına, konuya ilişkin uluslararası antlaşma ve yargı kararlarının artmasında büyük rol oynadığı gözlemlenmektedir (Skalar 2015:68).

2.2. Uluslararası Antlaşmalarda Sürdürülebilir Kalkınma

Birleşmiş Milletler'in kurulması sonrası sürdürülebilir kalkınmaya yer veren uluslararası antlaşmaların sayısı artmaya başlamıştır. 1946 tarihli Uluslararası Balina Avcılığının Düzenlenmesi Sözleşmesi, 1958 tarihli Açık Denizde Balıkçılık ve Canlı Kaynakların Korunması Sözleşmesi ve 1982 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmeleri bunlardan başlıcalarıdır. Doğal kaynakların ve çevrenin korunması ve gelecek kuşakların menfaatlerinden söz edilmekte olsa da bu antlaşmaların temel olarak ekonomik amaçlarla ortaya çıkmıştır (Skalar 2015:68).

Sürdürülebilir kalkınma kavramının ilk kez ismen belirtilmesi ise 1985 tarihli Doğanın ve Doğal Kaynakların Korunması hakkında ASEAN Antlaşması ile mümkün olmuştur. ASEAN Antlaşması'nın hemen ardından ise 1986 tarihli Güney Pasifik Bölgesinde Doğal Kaynakların ve Çevrenin Korunması Sözleşmesi'nin Başlangıç bölümünde "*sürdürülebilir kaynak yönetimi*"ne yer verilmiştir. Seksenli yıllarda uluslararası antlaşmalarda yer almaya başlayan sürdürülebilir kalkınmanın, uluslararası çevre hukuku antlaşmalarında yer aldığı ilk ve belki de en önemli örnek 1987 tarihli Brundtland Raporu'dur (Boyar 2020:1929; Skalar 2015:68-69). Özellikle sürdürülebilir kalkınmanın tanımının yapılması bakımından önem arz eden Brundtland Raporu (Turgut 2017:94, Güneş 2021:87) ve nihayet 1992 tarihinde düzenlenen Rio Konferansı, kavramın uluslararası antlaşmalardaki muğlaklığını bir ölçüde gidermek bakımından önem taşımaktadır.

1991 tarihli Çevresel Etki Değerlendirmesi Hakkında Espoo Sözleşmesi'nin Başlangıç kısmında "*çevresel yönden sağlıklı ve sürdürülebilir kalkınmayı temin etme gereksinimi*" ifadesine yer verilmiştir.

1992 yılındaki bir diğer önemli gelişme ise, İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin imzalanmasıdır. Sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin en temel ve önemli antlaşmalardan biri olarak nitelendirilen bu sözleşme, atmosferdeki sera gazlarının artması ve iklim değişikliği ile sürdürülebilir kalkınma arasında kurduğu ilişki bakımından önem taşımaktadır. Ayrıca sözleşme ile hem kalkınma hakkına saygı duyulmuş hem sürdürülebilir olmayan üretim ve

tüketim alışkanlıklarının ortadan kaldırılması gerektiğine vurgu yapılmış, iklim değişikliği ile uluslararası düzeyde mücadele edilebilmesi amacıyla destekleyici bir uluslararası ekonomik sistem kurulması gerekliliğine (Boyar 2020:1934) ve "ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar", "ihtiyatlılık ilkesi" ve "insanlığın ortak ilgisi" kavramlarına yer verilmiştir. Aynı yıl imzalanan Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'nde ise, biyolojik kaynakların sürdürülebilir biçimde kullanılması ödevi devletlere yüklenmiştir (Skalar 2015:71).

1994 yılında ise Çölleşmeyle Mücadele Sözleşmesi ve Tropikal Kereste Antlaşması'nda sürdürülebilir kalkınma kavramına açıkça yer verilmiştir.

1994 tarihli Dünya Ticaret Örgütü Kurucu Antlaşması'nda ise 1947 tarihli GATT Antlaşması'nda yer alan "dünya kaynaklarının tam kullanımı" ifadesinin yerini "dünya kaynaklarının sürdürülebilir kalkınma hedefine en uygun şekilde kullanımı" ifadesi almıştır (Skalar 2015:76).

1997 yılında imzalanıp 2005 yılında yürürlüğe giren Kyoto Protokolü'nde ise, sera gazı salınımlarına sayısal sınırlandırma ve azaltım hedefleri belirlenmesi yoluyla sürdürülebilir kalkınma desteklenmiştir (Skalar 2015:70; Suluk 2021:72).

1998 tarihli Aarhus Sözleşmesi'nin Başlangıç kısmında ise, çevre ve sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin bilincin artırılması ve sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin kamu farkındalığı ve katılımının teşvik edilmesi amaçlanmıştır (Elliot 2013:307; Boyar 2020:1940).

Sürdürülebilir kalkınmaya Avrupa Birliği Hukuku'nda yer verilmesi ise 1992 yılı ile başlamıştır. Avrupa Birliği Antlaşması'nın 3'üncü maddesinde sürdürülebilir kalkınma Avrupa Birliği'nin bir amacı olarak sayılmıştır. Aynı Antlaşmanın 21'inci maddesinde ise; sürdürülebilir kalkınma, çevrenin kalitesinin ve doğal kaynakların korunması ve iyileştirilmesi ortak politika alanları arasında sayılmıştır (Skalar 2015:81). Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı'nın 37'nci maddesinde ise çevrenin korunması ve çevre kalitesinin artırılması amaçlarından ve bunların sürdürülebilir kalkınma ilkesine uyumlu olarak yürütülmesi gerekliliğinden bahsedilmiştir (Skalar 2015:82).

2.3. Uluslararası Yargı Kararlarında Sürdürülebilir Kalkınma

Çalışmamızın yukarıdaki bölümlerinde de yer verildiği üzere çevresel hukuki uyuşmazlıklar, 1893 tarihli Pasific Fur Seal Tahkimi'ne kadar geriye gitmektedir. İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri arasındaki bu uyuşmazlıkta çevrenin korunması ve doğal kaynaklardan yararlanma hakkı tartışılmıştır. Pasific Fur Seal Tahkimi'nden sonra ise bu defa Kanada ve ABD arasında sınır aşan kirlilik ve daha sonra Fransa ve İspanya arasında Lac Lanoux Tahkimi ile sınır aşan suların meşru kullanımı uluslararası tahkim konusu olmuştur (Skalar 2015:84). Tüm bu uyuşmazlıklar incelendiğinde öne çıkan temel benzerliğin, devletlerin

ekonomik yararlanma hakları ile çevrenin korunması arasındaki yarışma olduğu görülmektedir. Uyuşmazlıkların çözümünde ise yarışan menfaatlerin uyumlaştırılması hedefi sürdürülebilir kalkınmaya işaret etmektedir.

İlk örnekleri yukarıda sıralananlar olmakla birlikte, 1992 Rio Dünya Zirvesi'nden günümüze, uluslararası yargı organları kararlarında sürdürülebilir kalkınma ilkesine sıklıkla yer vermeye başladığı görülmektedir. Her ne kadar uluslararası mahkemelerin kararları yalnızca uyuşmazlığın tarafları için bağlayıcı nitelikte bulunmakta ise de verilen kararlar, uluslararası hukukun gelişimi için önem arz etmekte ve devletlere çevresel, ekonomik ve sosyal kalkınma önceliklerini dengelemeyi gerektiren sınır aşan uyuşmazlıklarının çözümünde yol gösterici olmaktadır (Cordonier ve Segger 2009:18).

Günümüzde ise, çevre koruma ve doğal kaynaklar üzerindeki baskıya ilişkin bilincin artması ile birlikte çevre, uluslararası hukukun temel konuları arasında yerini almıştır (Sands 2007:314). Bu ilginin etkisi ile ulusal ve uluslararası düzenlemelerin sayısı artmış ve bunun bir sonucu olarak da mahkemelerin çevresel bir uyuşmazlığa ilişkin araştırmaları zorlaşmıştır (Skalar 2015:85).

Uluslararası çevre hukukuna ilişkin yargısal süreçlerin başlıca zorluğu hemen hemen hiçbir uyuşmazlığın yalnızca çevre hukukunun normları kapsamında çözüme kavuşturulamıyor oluşudur. Bir başka deyişle; yalnızca uluslararası çevre hukukunu ilgilendiren bir uyuşmazlığa rastlamak neredeyse mümkün değildir (Sands 2007:315). Uyuşmazlıkların çözümü için uluslararası çevre hukukunun yanı sıra ticaret hukuku ve insan hakları hukuku başta olmak üzere diğer hukuk alanlarından da yararlanma zorunluluğu bulunmaktadır.

Çevresel sorunlara yönelik artan bilinç, ulusal ve uluslararası hukukun gelişimi sonucu, çevre ile ilgili uyuşmazlıkların taşınabileceği yargı organları ile yargı benzeri organların sayıları da artmaktadır (Skalar 2015:85). Uluslararası Adalet Divanı 1946 yılına kadar tek sürekli yargı organı iken; 1946 yılından günümüze kadar başta Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi ve hakem mahkemeleri, Dünya Ticaret Örgütü Antlaşması kapsamındaki yargısal benzeri organlardan panel ve Temyiz Organı, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Amerikalılararası İnsan Hakları Mahkemesi, yargı benzeri bir organ olarak Afrika İnsan ve Halkların Hakkı Komisyonu ve Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözümü için Uluslararası Merkez başta olmak üzere pek çok yargısal ve yargı benzeri organ kurulmuştur (Skalar 2015:86).

Bahsi geçen yargısal ve yargı benzeri organların karşılaştığı çevresel ihtilafların sayısı giderek artmaktadır. Oluşan içtihatlar ile çevre korumanın ilkeleri ve diğer hukuk alanları ile ilişkisi düzenlenmekle birlikte, sürdürülebilir kalkınma ilkesine ilişkin doğrudan veya dolaylı olarak göndermelerde bulunulmakta ve ilkeleri belirlenmektedir.

2.4. Doktrinde Sürdürülebilir Kalkınma

Doktrinde sürdürülebilir kalkınma alanında yapılan çalışmalar, sürdürülebilir kalkınmanın istenilen bir amaç olmaktan öteye gitmediğini ileri süren ve sürdürülebilir kalkınmayı uluslararası hukukun bir parçası olan bir norm olarak nitelendiren iki görüş arasında bulunmaktadır. Günümüzde sürdürülebilir kalkınma kavramının birçok devlet ve uluslararası örgüt tarafından kabul edilmesinin ve karar alım süreçlerinde dikkate alınmasının bir sonucu olarak normatif bir değer taşıdığı görüşü doktrinde baskın görüş olarak kabul edilmektedir (Skalar 2015:87).

Yargıç Weeramantry'nin *Gabcikovo-Nagymaros Projesi*² davasındaki azlık oyunda da belirttiği üzere; kalkınma ve çevre hukukunu hukukun çok önemli iki alanı olarak kabul edilir. Kalkınma ile çevrenin korunması hedeflerinin uyumlaştırılmasının ancak sürdürülebilir kalkınma ile mümkün olduğunu savunan ve sürdürülebilir kalkınmanın doktrinde önem kazanmasında büyük pay sahibi olan Weeramantry'e göre, sürdürülebilir kalkınma çağdaş uluslararası hukukun bir parçası olarak kabul edilmektedir (Voigt 2009:175). Bu görüşün kabulünden hareketle; sürdürülebilir kalkınma, kalkınma düzeyleri dikkate alınmaksızın tüm devletlerce dikkate alınmalıdır. Yine Weeramantry'e göre Uluslararası Adalet Divanı Statüsü'nün 38. maddesi gereği genel hukuk ilkeleri uluslararası hukukun bir parçasıdır (Boyar 2020:1944) ve çevrenin korunması gibi ödevler uluslararası hukukun sükreleri tarafından kabul edilmekte ve bu yolla sürdürülebilir kalkınma bir hukuk ilkesi olarak kabul edilmelidir (Skalar 2015:88).

Benzer şekilde Voigt de, Uluslararası Adalet Divanı Statüsü'nün 38. maddesi gereği sürdürülebilir kalkınmayı bir hukuk genel ilkesi olarak değerlendirir ve kavramın muğlak yapısını genel hukuk ilkesi olmasının bir doğal sonucu olarak görür. Ayrıca Voigt'e göre sürdürülebilir kalkınmanın bütünleştirici yapısından kaynaklanan normatif bir çekim gücü bulunmaktadır (Voigt 2009:162).

Lowe, sürdürülebilir kalkınmanın hukuki bir boyutu olduğunu kabul etmekle birlikte kavramın bir örf ve adet hukuku ilkesi olmak için gereken şartları sağlamadığını ileri sürmektedir (Lowe 1999:26). Weeramantry'nin aksine Lowe'a göre, çevrenin korunması ve kalkınma gibi çatışan kavramları uyumlaştıran bir ilkeye duyulan ihtiyaç, sürdürülebilir kalkınma kavramına bir normatif değer vermez (Skalar 2015:91). Kuşak içi ve kuşaklararası hakkaniyet kavramının uygulanması ve mahkemeler tarafından kararlara esas alınabilmesi için sürdürülebilir kalkınmanın hâlâ uzun bir gelişme sürecine ihtiyaç duyduğu ileri sürülmektedir (Lowe 1999:26). Bu görüşlerinin aksine yine Lowe, sürdürülebilir kalkınmanın normatif bir yapıdan tamamen uzak olmadığını

2 Uluslararası Adalet Divanının uyumsuzlukla ilgili kararı için genel olarak bkz. ICJ Reports of Judgements 1997, Case Concerning the Gabcikovo-Nagymaros Project, Hungary vs. Slovakia, <https://www.icj-cij.org/en/case/92>, (Son Erişim Tarihi: 9.12.2022)

ve karar alıcıların uygulamaları ile normatiflik kazanma sürecinde olduğunu ileri sürmektedir (Lowe 1999:34). Diğer bir deyişle Lowe'a göre sürdürülebilir kalkınma asli bir hukuk kaynağı olmamakla birlikte uluslararası yargıcın bir yorum aracıdır (Boyar 2020:1937).

Beyerlin de, sürdürülebilir kalkınmanın değişken içerik ve kapsamından dolayı bu kavramın politik bir ideal olduğunu ancak kendisinden hukuki normların ortaya çıkmasına elverişli olduğunu değerlendirmektedir (Beyerlin 2007:447).

Birnie ve Boyle, sürdürülebilir kalkınmayı yeni gelişen bir uluslararası hukuk alanı olarak değerlendirmekle birlikte henüz bir yükümlülük doğmadığını ve neyin sürdürülebilir olduğuna karar verme yetkisinin münhasıran hükümetlere ait olduğunu ileri sürmüştür (Birnie ve Boyle 2002:98).

Cordinier Segger ve Khalfan ise, sürdürülebilir kalkınmayı günümüzde bağlayıcı bir hukuk ilkesi olarak kabul etmemektedirler ancak sürdürülebilir kalkınmayı bir siyasi hedef olarak da görmemektedirler (Skalar 2015:93).

3. Sürdürülebilir Kalkınmaya Yönelik Eleştiriler

Sürdürülebilir kalkınma ilkesinin, "şimdiki kuşağın ihtiyaçlarını, gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılama imkânını tehlikeye düşürmeden sağlayan kalkınma modeli" şeklindeki genel olarak kabul gören tanımı dikkate alındığında, sürdürülebilir kalkınmanın mümkün olup olmadığı ve uygulanabilirliği konusunda olumlu ve olumsuz görüşlerin var olduğu görülmektedir.

Öncelikle sürdürülebilir kalkınma ilkesini savunan görüşe göre; sürdürülebilir kalkınma kavramı, çevrenin korunması ve ekonomik kalkınma arasında bir uzlaşmayı aramaktadır. Kalkınma bir hak ve temel bir hedef olarak kabul edilmelidir ancak çevrenin korunması amacıyla küresel düzeyde yeniden yapılanmaya gidilmelidir (Güneş ve Coşkun 2004:90). Bu görüşe göre insanlığın refah düzeyinin artması; sağlık, eğitim gibi imkânların geliştirilmesi ve çevrenin korunmasına bağlıdır.

Sürdürülebilir kalkınmaya yönelik eleştirilere gelindiğinde ise, eleştirilerin temel varsayımlarının sürdürülebilir kalkınmanın mümkün olmadığı etrafında şekillendiğini söylemek mümkündür. İlk olarak; sürdürülebilir kalkınma ilkesi, doğal kaynakların devamlılığına verdiği önemin bir gereği olarak yenilenebilir kaynakların yenilenme sınırlarının altında kullanılmasını ve yenilenemeyen kaynakların ise ya hiç tüketilmemesi ya da taşıma kapasitelerinin aşılmasını hedeflemektedir. İkinci olarak; sürdürülebilir kalkınmanın önünde insanlığın tüketim alışkanlıkları ve hayat tarzları gibi beşeri engeller söz konusudur. Sürdürülebilir kalkınmanın mümkün olması, her şeyden önce insanlığın

tek kullanımlık ürünlerin tüketiminden uzaklaşması, tüketimin genel olarak azaltılması, nüfus artışının önlenmesi, kâr odaklı işletmeciliğin terk edilmesi ve zenginliğin yeniden dağıtılmasına bağlıdır (Anderson ve Leal 1991:168). Ancak insanlık tarihi dikkate alındığında tüm bunların tam tersi biçimde gerçekleştiği; nüfus ve tüketimin sürekli arttığı, kapitalist ekonomi modelinin hâkim olması sebebiyle kârlılığın temel bir hedef olduğu ve zenginliğin yeniden dağıtımının başarısız olduğu görülmektedir (Anderson ve Leal 1991:168-169). Nitekim burada sayılan şartların gerçekleşmesi ekolojik olarak duyarlı davranabilecek karar mekanizmalarının kurulmasını gerektirmektedir. İlkeyi ortaya atanların içinde de kapitalist ekonomistler olduğu dikkate alındığında, sürdürülebilir kalkınmanın ancak çok köklü yapısal değişiklikler sonrası mümkün olabileceği sonucuna ulaşmak mümkündür (Dryzek 1997:130). Çevre ile uyumlu bir kalkınma politikasının yürütülebilmesi; toplumun bilinçlendirilmesi, kalkınmanın katılımcı yapısının güçlendirilmesi, uluslararası ilişkilerin uygun şekilde tasarlanması, teknolojinin yeniden yönlendirilmesi gibi pek çok ön şartın sağlanmasına bağlıdır (Yücel 2003:111).

Diğer taraftan sürdürülebilir kalkınma ilkesi, gelişmiş ülkelerce ekosistemin kalkınma hedefi kapsamında yıpratılması sonucu çevre koruma politikalarının temel bir ilkesi olarak ortaya atılmıştır. Ancak gelişmiş Kuzey ülkeleri kalkınma ve sanayileşme süreçlerinde böylesi sınırlar olmaksızın süreçleri yönetmişlerdir. Çevreci teknoloji ve üretim imkânlarının kurulum maliyetleri ve doğal kaynak kullanımında hedeflenen sınırlar dikkate alındığında gelişmekte olan ülkelerin sürdürülebilir kalkınmaya şüphe ile yaklaşmaları da anlaşılabilir değildir (Güneş ve Coşkun 2004:91-92).

Sürdürülebilir kalkınmaya yöneltilen tüm eleştirilere rağmen çevreci teknolojilerin, sıfır atık yatırımlarının ve doğal kaynaklar ile enerjinin verimli kullanımının teknolojinin gelişmesiyle mümkün hâle geldiği ve başlangıç yatırımlarının giderek erişilebilir hâle geldiği göz önünde bulundurulmalıdır. Her geçen yıl yenilenebilir enerji kaynaklarının enerji verimliliği yükselmekte ve kurulum ile bakım maliyetleri azalmaktadır. Bununla birlikte artan teknik bilgi (know-how) ve açık kaynaklardaki bilgi, gelişmişlik düzeyi daha düşük devletlerin de bu alandaki yatırımlarını teşvik etmektedir. Gelişen üretim teknolojileri ise giderek geri dönüştürülmüş ürünlerin kullanımını artırmakta veya geri dönüştürülebilir ürünler tasarlamayı ve pazarlamayı cazip hâle getirmektedir.

Sonuç

Çalışmamızda sürdürülebilir kalkınma kavramının geçmişten günümüze kadar uluslararası çalışmalardaki süreçleri göz önüne alınarak incelenmiş ve aslında bu kavramın çok boyutlu olduğu ve uluslararası hukuk dışında birçok dalı ilgilendirdiği ortaya konulmuştur. Sürdürülebilir kalkınma ilkesini ismen yer

verilmese de, ilk işaret eden uluslararası yargı ve sözleşme, 1893 tarihli *Pasific Fur Seal Tahkimi* ve 1946 tarihli Uluslararası Balina Avcılığı Sözleşmesi'dir. Sürdürülebilir kalkınma ilkesinin ismen ilk kez bir uluslararası metinde anılması ise, 1985 tarihli Doğanın ve Doğal Kaynakların Korunması hakkında ASEAN Sözleşmesinde gerçekleşmiş, ilkenin tanımının uluslararası düzeyde yapılması ise 1987 tarihli Brundtland Raporunda gerçekleşmiştir.

Sürdürülebilir kalkınma kavramına, yukarıda da ifade edildiği üzere, öncelikle beyanname ve karar gibi esnek hukuk belgelerinde yer vermeye başlanmış, 1990'lı yılların başında ise bağlayıcı nitelik taşıyan uluslararası antlaşmalara adapte edilmiştir.

Uluslararası metinlerde ilk görünülerinden günümüze kadar gelişim içinde olan sürdürülebilir kalkınma kavramı, her ne kadar muğlak yapısı ve farklı gelişmişlik seviyesindeki ülkelerce nasıl uygulanacağı konusunda eleştirilmekte olsa da uluslararası çevre hukukunda yer bulmaya devam etmiştir. Esnek hukuk alanlarında tanımlanıp, antlaşmalarla nasıl uygulanacağı şekillenmekte olan sürdürülebilir kalkınma kavramı, birçok devlet ve uluslararası örgüt tarafından kabul edilmesi ve karar alım süreçlerinde dikkate alınmasıyla normatif bir değer taşıdığı kabul edilmesi gereken bir olgudur. 1987 tarihinde tanımının yapıldığı Brundtland Raporu'ndan günümüze ise sürdürülebilir kalkınma kavramına değinmeyen bir bildiri, antlaşma veya çevre hukuku çalışması bulmanın neredeyse imkânsız oluşu ise kanaatimizce sürdürülebilir kalkınmanın uluslararası çevre hukukunun genel ilkelerinden biri olarak kabul edilmesini gerekli kılmaktadır.

Kaynakça

Abdiraimov, M. (2016), "Sürdürülebilir Gelişme Yaklaşımında Yeşil Ekonominin Önemi", *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3:6, ss. 29-39.

Anderson, T. L. ve Leal, D. R. (1991), *Free Market Environmentalism*, San Francisco: Pacific Research Institute for Public Policy.

Bahçeci, D. (2016), *Sera Gazı Emisyonları: Türkiye*, <https://yesilgazete.org/blog/2013/04/01/sera-gazi-emisyonlari-turkiye/> (18.08.2016- Son Erişim Tarihi: 4.12.2022).

Beyerlin, U. (2007), "Different Types of Norms in International Environmental Law: Policies, Principles and Rules", *Oxford Handbook of International Environmental Law*, New York: Oxford University Press, ss. 425-448.

Biede, H. J. (2015), *Macroeconomic: Theory and Practise* (1. Baskı), Kopenhagen: Hans Reitzels Forlag.

- Bilgili, M. Y. (2017), "Ekonomik, Ekolojik ve Sosyal Boyutlarıyla Sürdürülebilir Kalkınma", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10:49, ss. 559-569.
- Birnie, P. ve Boyle A. (2002), *International Law and the Environment* (2. Baskı), Oxford: Oxford University Press.
- Boyar, O. (2020), "Anayasa ve Sürdürülebilir Kalkınma", *İstanbul Hukuk Mecmuası*, 78 (4), ss. 1921-1957.
- Bozdoğan, R. (2005), "Sürdürülebilir Gelişme Düşüncesinin Tarihsel Arka Planı", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (50), ss. 1011-1028.
- Cordonier Segger, M. (2009), "The Role of International Forums in the Advancement of Sustainable Development", *Sustainable Development Law & Policy*, ss. 4-18.
- Cordonier Segger, M. ve Khalfan, A. (2004), *Sustainable Development Law Principles*, Oxford: Oxford University Press.
- Cubbage, F. W., Laughlin, J. ve Bullock, C. S. (1993), *Forest Resource Policy*, New York: Wiley Press.
- Dryzek, J. (1997), *Environmental Discourses*, Oxford: Oxford University Press.
- Dulupçu, M. A., (2001), "Sürdürülebilir Kalkınma Politikasına Yönelik Gelişmeler", *Dış Ticaret Dergisi*, 6:20, ss. 46-70.
- Elliot, J. (2013), *An Introduction to Sustainable Development* (4. Baskı), Londra ve New York: Routledge.
- Gedik, Y. (2020), "Sosyal, Ekonomik ve Çevresel Boyutlarla Sürdürülebilirlik Ve Sürdürülebilir Kalkınma", *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, 3:3, ss.196-215.
- Gregerson H. M. ve Lundgren A. L. (1990), *Forestry for Sustainable Development: Concepts and a Framework for Action*, Working Paper 1, St. Paul, MN: University of Minnesota, Department of Forest Resources, Forestry For Sustainable Development Programme.
- Güneş, A. M. (2021), *Çevre Hukuku* (4. Baskı), Ankara: Adalet Yayınevi.
- Güneş A. M. ve Coşkun A (2004), *Çevre Hukuku* (1. Baskı), İstanbul: Kazancı Kitap.
- Kaya, F. ve Ek, H. N. (2021), "Kalkınmanın Çevre Sorunları Üzerine Etkisi: Sürdürülebilir Kalkınma Kavramına Bütüncül Bir Bakış", *Şehir Sağlığı Dergisi*, 2(2):79-84.
- Kılıçoğlu, P. (2005), *Türkiye'nin Çevre Politikalarında Sürdürülebilir Gelişme*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Klarin, T. (2018), "The Concept of Sustainable Development: From its Beginning to the Contemporary Issues", *Zagreb International Review of Economics & Business*, 21:1, ss. 67-94.

Langlois, E., Campbell, K., Prieur-Richard, A.-H., Karesh, W.ve Daszak, P. (2012), "Towards a Better Integration of Global Health and Biodiversity in the New Sustainable Development Goals Beyond Rio+20", *EcoHealth*, 9(4), 381-385.

Lowe, V. (1999), "Sustainable Development and Unsustainable Arguments", *International Law and Sustainable Development: Past Achievements and Future Challenges* (Ed. Alan Boyle ve David Freestone), Oxford: Oxford University Press.

Newig, J., Voß, P. J. ve Monstad, J. (2008), *Governance for Sustainable Development Coping with Ambivalence Uncertainty and distributed Power*, London: Routledge.

Özkan, Ö. (2016), *Sürdürülebilir Kalkınma ve Türkiye'de Çevre Politikalarının Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özmehmet E. (2008), "Dünyada ve Türkiye Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımları", *Journal of Yaşar University*, 3:12, ss. 1-23.

Ramlogan, R. (2011), *Sustainable Development: Towards A Judicial Interpretation*, Leiden ve Boston: Martinus Nijhoff Publishers.

Sachs, J. D. (2015), *The Age of Sustainable Development* (1. Baskı), New York: Columbia University Press.

Sands, P. (2007), "Litigating Environmental Disputes: Courts, Tribunals and the Progressive Development of International Environmental Law", *Law of the Sea, Environmental Law and Settlement of Disputes: Liber Amicorum Judge Thomas A. Mensah* (Ed. Tafsir Malick Ndiaye, Rudiger Wolfrum ve Chie Kojima), Lieden ve Boston: Nijhoff Publishers, ss. 313-325.

Schimidheindy, S. (1992), *Changing Course: A Global Business Perspective on Development and the Environment* (5. Baskı), Cambridge, Massachusetts, Londra: The MIT Press.

Schrijver, N. (1997), *Sovereignty Over Natural Resources – Balancing Rights and Duties*, Oxford: Oxford University Press.

Skalar, M. (2015), *Uluslararası Hukuk ve Sürdürülebilir Kalkınma* (1. Baskı) İstanbul: Beta Yayıncılık.

Suluk, S. (2021), "Sürdürülebilir Kalkınma: G7 Ülkelerinin Ekonomik Büyüme, Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Çevre Kirliliği Açısından İncelenmesi (1991-2014)", Doktora Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tıraş, H. H. (2012), "Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre: Teorik Bir İnceleme", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2:2, 57-73.

Turgut, N. (1997), "Sürdürülebilir Kalkınmanın Sağlanmasında Katılımın Rolü", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 52:1, ss. 701-715.

- Turgut, N. (2017), *Çevre Politikası ve Hukuku* (3. Baskı) Ankara: İmaj Yayıncılık.
- UNITED NATIONS (1987), *Our Common Future*.
- UNITED NATIONS (1992), *Agenda 21*.
- UNITED NATIONS (1992), *The Future We Want*.
- UNITED NATIONS (2015), *Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development*.
- Voigt, C. (2009), *Sustainable Development as a Principle of International Law*, Leiden ve Boston: Martinus Nijhoff Publishers.
- Yakar, F. (2005), "Sürdürülebilir Kalkınma ve Karadeniz Bölünmüş Sahil Yolunun Değerlendirilmesi", Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Yıldırım, O. ve Nuri, F. İ. (2018), "Sustainable Development under the Historical Development Process", *Econworld: Sustainable Development*, Lisbon.
- Yıldırım, U. ve Göktürk, İ. (2004), "Sürdürülebilir Kalkınma", *Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar-Ekolojik, Ekonomik, Politik ve Yönetimsel Perspektifler* (Ed. Mehmet C. Marin ve Uğur Yıldırım), İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Yücel, F. (2003), "Sürdürülebilir Kalkınmanın Sağlanmasında Çevre Korumanın ve Ekonomik Kalkınmanın Karşılıklı ve Birlikteliği", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(11): ss. 100-120.